

Tilburg University

Interdisciplinariteit in de initiële juridische opleiding

Prins, Corien; Adams, Maurice

Published in:
Nederlands Juristenblad

Publication date:
2018

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Prins, C., & Adams, M. (2018). Interdisciplinariteit in de initiële juridische opleiding. *Nederlands Juristenblad*, 93(21), 1486-1491.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Interdisciplinariteit in de initiële juridische opleiding

Maurice Adams & Corien Prins¹

Bespreking van het preadvies voor de NJV-jaarvergadering 2018 van Hanny Elzinga, 'Interdisciplinariteit in de initiële juridische opleiding', *Handelingen NJV*, 148^e jaargang/2018, Wolters Kluwer 2018, p. 65-92.

1. Inleiding

'Breed inzetbare mensen die out of the box durven te denken.' Aldus de kop boven een advertentie die het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid eerder dit jaar plaatste in de zoektocht naar twaalf nieuwe juristen.² In het profiel viel te lezen dat het ministerie juristen werft die flexibel en breed inzetbaar zijn op verschillende rechtsgebieden, hun 'mannelijke' staan tijdens het verdedigen van de bezwaar- en beroepsprocedures maar zich ook graag bezig houden met systeemvraagstukken. In dezelfde week berichtte het blad *Mr.* over 'trends op de juridische arbeidsmarkt in 2018'. Daarin stond te lezen dat 'steeds meer senior advocaten en senior juristen een MBA-opleiding volgen'.³ Reden: juristen die een uitgebreide juridische vakkennis kunnen combineren met zakelijk inzicht zijn zeer gewild.

De NJV vergadert dit jaar over de herijking van de juridische opleidingen; een nogal actuele thematiek, als we mogen afgaan op het voorgaande. De complexe vraagstukken van de huidige tijd lijken om een nieuw type jurist te vragen. Een professional die juridische kennis weet te combineren met inzichten uit andere disciplines en over vaardigheden als conflictmanagement en communicatie beschikt. Niet verrassend mag deze – vaak als *T-shaped lawyer* aangeduide – jurist zich de laatste jaren verheugen in een warme belangstelling. In januari 2016 had het 5^e landelijk juridisch jaarcongres als thema 'De jurist en de academische juridische opleiding in de 21e eeuw – 21st century skills en de T-shaped jurist'. De *T-shaped lawyer* stond vorig jaar centraal in de oratie van Elaine Mak⁴ en weer een jaar later figureert deze 'nieuwe jurist' in diverse van de NJV-preadviezen. Uit het voor de vergadering van 8 juni als 'algemeen' ingezette en relatief korte preadvies van Hanny Elzinga over de initiële juridische opleiding, halen we hier twee aandachtspunten: wat is de betekenis van interdisciplinariteit in de opleiding, en wat is de rela-

tie tussen civiel effect en rechtsstaat? Alvorens op deze twee punten in te gaan, zetten we kort de krachtlijnen van het preadvies uiteen.

2. Het preadvies in vogelvlucht

Interdisciplinariteit, kwaliteit van juridisch onderwijs, civiel effect en rechtsstatelijke zorg. Ze vormen de vier kernthema's van het preadvies. Elzinga trapt af met de stelling dat juristen in staat moeten zijn interdisciplinair samen te werken nu complexe maatschappelijke problemen niet langer monodisciplinair zijn op te lossen. Tegelijkertijd kunnen juristen niet zonder een stevig disciplinair fundament, aldus de preadviseur. Interdisciplinariteit is daarom bovenal een vaardigheid en attitude die in het initiële juridisch onderwijs aangeleerd dient te worden, zo lezen wij de auteur. We citeren: 'Vanuit het gezichtspunt van interdisciplinariteit valt op dat de oplossing wordt gezocht in het bijeenbrengen van meerdere disciplines in één persoon, de T-shaped lawyer. Zelf pleit ik voor een andere vorm van interdisciplinariteit. Want hoe reëel is het dat één persoon de diepgaande kennis en vaardigheden van verschillende disciplines zich eigen kan maken en dat de (toevallige?) combinatie van die disciplines toe-

Interdisciplinariteit is daarom bovenal een vaardigheid en attitude die in het initiële juridisch onderwijs aangeleerd dient te worden, zo lezen wij de auteur

komstbestendig blijkt te zijn? Liever pleit ik daarom voor een jurist die haar of zijn discipline goed beheerst én geleerd heeft interdisciplinair samen te werken met deskundigen afkomstig uit andere disciplines' (p. 73). In het eerste deel van het preadvies werkt Elzinga dit perspectief op interdisciplinariteit wat verder uit en geeft daarbij 'doorkijkjes en aanzetten tot antwoorden' (p. 68) op de vraag hoe het curriculum eruit zou kunnen zien. Ook staat ze kort stil bij enkele inzichten uit de cognitiewetenschappen omdat deze inspirerend kunnen zijn bij het vernieuwen en verbeteren van het juridisch onderwijs.

In het tweede deel richt de preadviseur haar blik op de kwaliteit van het juridisch onderwijs. Na een korte introductie op de kwaliteitsbeoordeling door de NVAO en de vier daartoe gehanteerde maatstaven, trekt Elzinga de argumentatie door naar de thematiek van civiel effect en stelt vast dat er vanuit kwaliteitsborging weinig tot geen redenen zijn om aan het systeem van civiel effect vast te houden. Toch blijkt ze geen voorstander van afschaffing, en haar motief daarvoor is van rechtstatelijke aard. We citeren wederom: 'Bij het vormgeven van de verlening van het civiel effect zou de rechtstatelijke zorg voor goed toegeruste juristen voor de advocatuur, rechterlijke macht en het notariaat, centraal moeten staan. De vier standaarden van het NVAO beoordelingskader zouden bij het proces van vormgeving behulpzaam kunnen zijn. Wat moet de student kennen en kunnen, hoe wordt dat didactisch aangepakt, hoe worden die kennis en kunde getoetst, en tot slot hoe wordt beoordeeld of de leerresultaten worden behaald?' (p. 89-90).

Elzinga sluit haar betoog af met een oproep tot meer aandacht voor controle en beoordeling van het juridisch onderwijs. En uit haar derde stelling valt op te maken dat er wat betreft 'de verbreding (interdisciplinariteit) of verdieping (disciplinair)' van de studie ook nog wel een tandje bij kan. Deze en diverse andere observaties van de preadviseur prikkelen tot nadere discussie. Mede ten behoeve daarvan gaan we zoals gezegd nader in op twee hoofdthema's: interdisciplinariteit, en de relatie civiel effect en rechtsstaat.

3. Interdisciplinariteit

Afgelopen maart presenteerde *De Jonge Akademie*, een zelfstandig platform binnen de KNAW, een rapport waarin zorgen worden geuit over de snelle groei van multidisciplinair onderwijs aan universiteiten, omdat dit ten koste zou gaan van disciplinaire kennis. 'Als universitaire studenten onderwijs krijgen uit meerdere vakgebieden, is het goed als ze eerst een stevige basis hebben gelegd in één vakgebied. Zo kunnen studenten beter profiteren van interdisciplinair onderwijs dan wanneer ze meteen onderwijs krijgen waarin kennis uit heel verschillende vakgebie-

den en hun werkwijzen worden gecombineerd.'⁵

Dit pleidooi lijkt naadloos te passen bij de stelling die Elzinga in haar preadvies poneert: de universitaire opleiding in de rechten moet eerst en vooral een stevig disciplinair fundament leggen (het gaat dan over de 'piketpalen van het recht', p. 76). Privaat-, straf-, staats-, bestuurs- en Europees en internationaal recht verdienen een gedegen disciplinaire basis, zoals ook inzicht in de samenhang tussen de traditionele rechtsgebieden, en de verhouding tussen het Nederlandse rechtssysteem en het internationale en Europese recht belangrijk zijn. In het verlengde daarvan stelt Elzinga dus dat niet de mate waarin verschillende disciplines elkaar beïnvloeden de maatstaf van goed onderwijs is, maar wel de vaardigheid om interdisciplinair samen te werken met deskundigen uit andere disciplines.⁶

Zonder vaste grond kan alles gaan schuiven. De vraag is echter wat dit in een academische context kan betekenen

Dat disciplinaire kennis en vorming voor een jurist onmisbaar zijn, is een stelling die uiteraard niet onverdeigbaar is; wel integendeel. Zonder vaste grond kan alles gaan schuiven. De vraag is echter wat dit in een academische context kan betekenen. Uiteraard is het kunnen stellen van kritische vragen bij dit alles belangrijk, zo stelt Elzinga, alsmede het kritisch leren reflecteren op en over de eigen discipline. Later in haar preadvies, waar ze het heeft over de relatie civiel effect en rechtsstaat (hieronder meer wat dit aangaat), wordt sterk de indruk gewekt dat het daarbij vooral om legaliteit gaat: 'Goed toegeruste juristen voor de advocatuur, rechterlijke macht en het notariaat.' (p. 89). De initiële juridische opleiding als, vooral, beroepsopleiding. De basisjurist moet immers, behalve goed met collega's uit andere vakgebieden kunnen samenwerken, 'betrekkelijk vlot een antwoord op een juridische vraag kunnen geven' (p. 76).

Helemaal duidelijk wordt het daarmee niet, maar het lijkt er op dat de preadviseur met het leggen van een disciplinair fundament vooral doelt op gedegen kennis van het vigerende of geldende recht. Vragen over 'hoe het recht luidt' (*law in the books*) en wat 'het systeem' ter zake is, staan dan in de opleiding centraal. Dat doet dan wel de

Auteurs

1. Prof. mr. L.H.J. (Maurice) Adams is hoogleraar Encyclopedie van het Recht en tevens hoogleraar Democratie en Rechtsstaat (leerstool vfonds) aan Tilburg Law School.
Prof. mr. J.E.J. (Corien) Prins is hoogleraar Recht en Informatisering aan dezelfde universiteit, voorzitter Wetenschappelijke

Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) en redacteur van het NJB.

Noten

2. www.njb.nl/vacatures/12-juristen.28351.lynx.
3. www.mr-online.nl/vijf-trends-op-de-juridische-arbeidsmarkt-in-2018/.

4. E. Mak, *The T-shaped Lawyer and Beyond – rethinking legal professionalism and legal education for contemporary societies*, Den Haag: Eleven international publishing 2017.

5. *Grensoverstijgend. Kansen en belemmeringen voor interdisciplinair academisch onderwijs*, Amsterdam, 2018: www.dejongeakademie.nl/nl/actueel/nieuws/grensoverstijgend-kansen-en-belemmeringen-voor-interdisciplinair-academisch-onderwijs.

6. Dus ook geen academici die twee disciplines beheersen, waarin de advocatuur het kennelijk lijkt te zoeken. Zie par. 2.1 van het preadvies en de eerste stelling.

vraag rijzen hoe het dan zit met systeem-critische vragen, zoals: *waarom* is het vigerende, zeg, goederenrecht zoals het is? Hoe functioneert het in de praktijk? Vragen met andere woorden die de mogelijkheden en beperkingen van de dominante visie op het goederenrecht ter discussie stellen (*law in action*).⁷ Onder meer door het laatste type van vraagstelling op een geïntegreerde wijze in het onderwijs aan de orde te stellen kun je je wat ons betreft *als academische opleiding* onderscheiden. Interessant genoeg komt interdisciplinariteit dan welhaast onvermijdelijk in het vizier. Vragen over het waarom van het vigerende recht worden immers bijna zonder uitzondering vanuit het perspectief van andere disciplines gesteld. Elzinga stelt weliswaar geruststellend dat dit kritisch vermogen ten aanzien van dat geldende recht wel komt via de door haar bepleite leerweg van het interdisciplinair samenwerken (p. 72-73), maar meer dan een persoonlijke waarne- ming is dat niet. Veel blijft daardoor onduidelijk. In ieder geval lijkt kritiek op het eigen disciplinaire domein daarmee een afgescheiden traject van het reguliere disciplinaire onderwijs te zijn. De meerwaarde daarvan *vis-à-vis* andere mogelijkheden wordt echter nauwelijks onder- zocht; alternatieven worden niet gepresenteerd. Waar- schijnlijk is dit het gevolg van het feit dat Elzinga het begrip interdisciplinariteit niet definieert of problemati- seert, want '[d]aarover wordt immers heel verschillend gedacht, en uiteenlopende gezichtspunten worden onder deze term geschaard.' Wel is het een 'process for achieving an integrative synthesis, a process that usually begins with a problem, question, topic or issue.' (p. 71, J.T. Klein citerend).⁸ Het ware volgens ons vooral interessant geweest om een aantal varianten van interdisciplinair onderwijs aan de orde te stellen: *op welke wijzen* en *hoe intensief* je die interdisciplinariteit nu eigenlijk aan de orde stelt tijdens de *rechtenstudie*.⁹

Voor onze geïntegreerde visie valt in ieder geval dit te zeg- gen: juist door de nauwe band van het recht met de prak- tijk staat tijdens de studie veelal het bestaande systeem van het recht, zoals dat tot uiting komt in vooral wetge- ving en rechtspraak, centraal. De docent én onderzoeker percipieert zich daarbij veelal als een rechter-beslisser,¹⁰ en leerstellige vragen alsmede de zoektocht naar juridi- sche coherentie en systematiek worden dan al snel lei- dend voor juridisch onderwijs en onderzoek. Daardoor dreigen de onvermijdelijk normatieve en ook empirische vragen die *over* het recht kunnen worden gesteld, maar in beperkte mate, of zelfs helemaal niet, aan de orde te komen. Ook het systeem van het recht zelf – of wat daar dan voor doorgaat – staat dan maar beperkt ter discussie. Weliswaar kan het vigerende systeem, als gevolg van inci- dentele veranderingen in het recht zelf, wat verder wor- den verfijnd, maar dan altijd op grond van de kaders die door dat systeem zelf worden gezet.¹¹ Om ons punt te illustreren: dat de klimaatopgave en energietransitie tallo- ze juridische vragen oproepen (waaronder mededingings- rechtelijke kwesties wanneer bedrijven binnen een bran- che de krachten bundelen) zal iedereen wel duidelijk zijn. Maar wat de opdracht voor het recht en daarmee de ver- antwoordelijkheid van de toekomstige jurist in deze zijn, is een vraag van geheel andere orde.¹²

Juist daardoor krijgt in de context van de rechtenstu-

De onvermijdelijk normatieve en ook empirische vragen die over het recht kunnen worden gesteld, dreigen daardoor maar in beperkte mate, of zelfs helemaal niet, aan de orde te komen

die het belang van het aanleren van kritisch vermogen over het eigen vakgebied een specifieke gedaante, en in tegenstelling tot Elzinga menen wij dat die daarom op geïntegreerde wijze centraal moet staan.¹³ Systeemdenken en kennis van het vigerende recht zijn uiteraard belangrijk, maar vinden niet vanzelfsprekend een omgang met nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen. De voorstellen van Elzinga zullen het gebrek aan innovatie van de rechtenopleiding niet vanzelfsprekend verhelpen. Integendeel, ze kunnen het potentieel conserverende karakter ervan bestendigen of zelfs versterken. Staan we dan niet met de rug naar de toekomst? Als het dat is wat we willen met de juridische opleiding, wat is dan eigenlijk de bijzondere reden om deze aan de universiteiten in te richten? Van leren samenwerken met collega's uit andere disciplines, via aparte trajecten zoals Elzinga voorstaat, is het in ieder geval maar de vraag of dat gaat opleveren wat ze ervan verwacht, namelijk kritisch over het vakgebied nadenken. Behalve persoonlijke ervaring bij universiteitsbreed interdisciplinair onderwijs levert de preadviseur maar weinig als bewijsmateriaal.

7. Een mooi voorbeeld daarvan is een artikel van Akkermans, over hoe het goederenrecht kan worden ingezet in de strijd tegen klimaatverandering. Zie B. Akkermans, 'Duurzaam goederenrecht: naar een herijking van het goederenrechtelijk stelsel?', *Tijdschrift voor Privaatrecht* (nog te verschijnen).

8. Overigens zien sommigen ook nieuwe disciplines ontstaan uit interdisciplinaire samenwerking (life sciences en STS – wetenschap, techniek en samenleving). Zie emeritus hoogleraar Wiebe Bijker in het NWO tijdschrift *Hypothese*, september 2013, p. 11.

9. Juist vanuit dit perspectief had een rijk beargumenteerd artikel van Van Klink & Taekema over variaties van juridisch interdisciplinair onderzoek inspirerend kunnen zijn voor dit preadvies. Zie H.S. Taekema & B. van Klink, 'Dwarsverbanden. Interdisciplinair onderzoek in de rechtswetenschap', *NJB* 2009/1993, afl. 39, p. 2559-2566. Zie

verder ook de in voetnoot 4 genoemde inaugurele rede door Elaine Mak (die Elzinga niet lijkt te hebben geconsulteerd), en het bekende rapport over de relatie onderwijs en onderzoek door A. Jenkins, M. Healey & R. Zetter, *Linking teaching and research in disciplines and departments*, York: The Higher Education Academy 2007.

10. Er is een massa aan (inter)nationale literatuur hierover, maar we beperken ons hier tot een drietal verwijzingen: J.B.M. Vranken, *Algemeen Deel* (***), Deventer: Kluwer 2005; J.M. Smits, *Omstreden rechtswetenschap. Over aard, methode en organisatie van de juridische discipline*, Den Haag: Boom juridische uitgevers 2009, p. 31-44; en G. Samuel, 'Is Law Really a Social Science? A View from Comparative Law', *Cambridge Law Journal* 2008, p. 288 (Samuel heeft het over het 'authority paradigm').

11. Om misverstanden te vermijden: het punt hier is dus niet dat volgens ons een

En zo blijft in het preadvies ook onduidelijk hoe je bijvoorbeeld zinvol ICT-advocaat kunt zijn, als je niet ook een zekere mate van vakinhoudelijke kennis over *data science* hebt. Je zult inderdaad ingevoerd moeten zijn in de details van het vigerende goederenrecht om iets te kunnen zeggen over eigendom van algoritmen, maar dan zal je toch ook het een en ander moeten weten over die algoritmen zelf. Maar Elzinga ziet iets dergelijks dus vrijwel exclusief als een procesmatige vaardigheid en niet als mede een kwestie van inhoud.

Hoe dan ook, het rapport van de KNAW waarmee deze paragraaf opende wordt met dit alles in perspectief geplaatst. Want waar dat bij ons in zijn algemeenheid op sympathie kan rekenen, is er dus juist in de juridische opleiding, die zo sterk gelieerd is aan de praktijk, wat bijzonders aan de hand. Zoals gezegd is dat nu de reden waarom de geïntegreerde benadering die wij voorstaan van belang is, wil je als academische opleiding *in de rechten* onderscheidend zijn.¹⁴

4. Kwaliteit van juridische opleidingen en civiel effect

Niet verrassend besteden diverse preadviezen dit jaar aandacht aan het systeem van civiel effect. Zo ook Elzinga, die dit bespreekt in het licht van de kwaliteitscontrole en -beoordeling van het juridisch onderwijs. Wij gaan hier niet in op meer algemene kwesties die spelen rondom kwaliteit en civiel effect, maar richten onze aandacht op de specifieke invalshoek die Elzinga kiest. Kortom, de noodzakelijke aandacht voor de kwaliteitscontrole wanneer juridische opleidingen plaats inruimen voor interdisciplinariteit en haar argument over de rechtstatelijke zorg in relatie tot civiel effect.

Het tweede deel van haar preadvies start Elzinga met een korte introductie tot de vier standaarden die de NVAO hanteert om conform de opdracht neergelegd in de WHW

typisch juridische analyse niet interessant of relevant zou zijn. Wie als advocaat aan een cliënt moet uitleggen wat de vereisten van 'voorwaardelijk opzet' zijn, zal toch in eerste instantie het juridische begrip daarvan, zoals dat in de gemeenschap van juristen gangbaar lijkt te zijn, op de voorgrond van de gedachteswisseling moeten plaatsen. Echter, het tevens ter discussie stellen van het systeem ter zake van dergelijk opzet, lijkt ons nu juist een van de belangrijke taken van de in de academie werkzame jurist en docent te zijn.

12. En daarmee bepleiten we ook meer aandacht voor een discussie over de rol opvatting van de academisch geschoolde jurist, met aandacht voor vragen als 'Onder welke omstandigheden is "juridisch dwarsbomen" van stappen die onze samenleving in de klimaatopgave ontegenzeggelijk zal moeten zetten, gelegitimeerd en waarom dan precies (niet)?'.

13. We beseffen dat dit ook te maken heeft

met het gegeven dat het juridische systeemdenken, anders dan in andere disciplines, ook een daadwerkelijke impact kan hebben. Koopmans heeft er in dit verband eens op gewezen dat als juristen een barok een roerende zaak vinden in plaats van een onroerende, zij daarmee onder andere zeggen dat bij faillissement van de caféhouder niet de hypotheekhouder recht heeft op de barkruk, maar de bierbrouwerij. T. Koopmans, *Juridisch stippelwerk*, Deventer: Kluwer 1991, p. 68 (ook aangehaald door J.M. Smits, *Omstreden rechtswetenschap*, p. 40).

14. Met dit alles hebben we nog niets gezegd over de vraag of je het curriculum in de bachelor niet anders dan op de traditionele indelingen van het recht moet aanbie-den. De discussie voert te ver binnen de context van deze bespreking.

(Wet op Hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek) de kwaliteit van universitaire opleidingen te beoordelen. Interessant is te doordenken wat interdisciplinariteit in het juridisch onderwijs impliceert op de NVAO-standaarden. Als voorbeeld nemen we de eerste standaard, die ziet op de beoogde leerresultaten. Hierover valt in het betoog van Elzinga te lezen: 'Bij de eerste standaard wordt getoetst of "de beoogde leerresultaten passen bij het niveau en de oriëntatie van de opleiding en zijn afgestemd op de verwachtingen van het beroepenveld en het vakgebied en op internationale eisen".¹⁵ Het opperen van de T-shaped lawyer door de advocatuur evenals de kritiek van de rechterlijke macht op de afgestudeerden van een universitaire juridische opleiding met civiel effect, betreffen deze standaard' (p. 85) Elzinga maakt vervolgens niet concreet wat interdisciplinariteit en de *T-shaped lawyer* op deze standaard zouden kunnen betekenen. Toch ligt de vraag voor – zeker als we de initiële juridische opleiding verzwaren door deze interdisciplinair te verbreden, zoals de preadviseur in haar stelling 3 bepleit – wat de stap betekent voor de te formuleren leerresultaten. Het zou kunnen betekenen – in lijn met de visie van Elzinga op interdisciplinariteit – dat ingezet moet worden op het versterken van de vaardighedencomponent. Ook zou het kunnen impliceren – als de door ons bepleite geïntegreerde wijze wordt gehanteerd – dat studenten leren begrijpen op welke manieren de wisselwerking tussen disciplines zoal vorm en meerwaarde kan krijgen. Dat studenten verschillende manieren van interdisciplinariteit dus weten te herkennen, te waarderen en vast te stellen. En dat ze door deze toe te passen in staat zullen zijn de onvermijdelijk normatieve en ook empirische vragen over het recht te stellen. Bovendien zullen studenten leren dat ze (als jurist) afhankelijk van de gekozen manier van interdisciplinariteit in meer of mindere mate inhoudelijke baggage uit een andere discipline in huis moeten hebben.

Als de door ons bepleite geïntegreerde wijze wordt gehanteerd zou het kunnen dat studenten leren begrijpen op welke manieren de wisselwerking tussen disciplines zoal vorm en meerwaarde kan krijgen

Wat ze dan zouden leren is dat interdisciplinariteit hen onder meer in staat stelt de kennis, wijze van denken en componenten van twee of meerdere disciplinaire benaderingen te integreren.¹⁶ Interdisciplinariteit biedt in dat geval de mogelijkheid tot een zekere synthese van verschillende disciplinaire benaderingen. Illustratief is de navolgende opmerking van de Utrechtse hoogleraar, jurist

en historicus, Antoine Buyse geciteerd in de eerdergenoemde verkenning van De Jonge Akademie: 'Bij rechten kent een deel van de juridische beroepen – rechter, advocaat – heel strenge beroepsvereisten. Je moet dus wel een bepaalde hoeveelheid juridische vakkennis hebben, anders mag je zo'n beroep niet eens uitoefenen. Maar als je een bacheloropleiding verzorgt in één vakgebied, kun je in je onderwijs wel verweven dat de context meespeelt. Zo worden studenten zich ervan bewust dat er meer is dan die ene discipline, zonder dat ze meteen allerlei andere gereedschapskisten naast die eigen gereedschapskist moeten kennen. In de masterfase kunnen ze vervolgens kiezen. Ofwel ze specialiseren zich verder binnen rechten, bijvoorbeeld in Europees recht. Of ze verbreden zich, bijvoorbeeld naar criminologie of economie. (...)'.¹⁷

Studenten zullen ook inzien dat interdisciplinariteit een soort van disciplinaire werkverdeling in het adresseren van een bepaalde kwestie kan betekenen: de ene discipline vult gaten (kennislacune) op die de andere discipline openlaat. Studenten zien en ervaren dan dat interdisciplinariteit dienstbaar kan zijn aan het kritisch reflecteren op bijvoorbeeld de vraag of de gronden waarop in het strafrecht keuzes zijn gemaakt wat betreft leeftijds grenzen nog wel aansluiten bij wat we vanuit de neurobiologie inmiddels weten over de rol van leeftijd in de ontwikkeling van het brein en het gedrag van jongeren. Ten slotte leren studenten dat interdisciplinariteit ook valt te benutten vanuit een agonistische dan wel antagonistische relatie tussen disciplinaire kennis en praktijken. Om Barry & Born te citeren: 'Here, interdisciplinarity springs from a self-conscious dialogue with, criticism of or opposition to the limits of established disciplines, or the status of academic research or instrumental knowledge production in general'.¹⁸ Deze manier van interdisciplinariteit sluit wellicht nog het meeste aan bij de insteek van Elzinga dat interdisciplinair samenwerken een proces is. Tegelijkertijd benadrukken wij hier nogmaals dat dit dan wel een proces dient te zijn waarin men elkaar tevens inhoudelijk kritisch kan bevragen en het systeem van het recht zelf ook ter discussie kan staan.

Bij een discussie over kwaliteit en beoordelingsmaatstaven speelt niet alleen de uitdaging van interdisciplinariteit, maar zeker ook die rondom civiel effect. Elzinga stelt onder meer vast dat de gemaakte (vak)inhoudelijke afspraken uit het 'Convenant inzake civiel effect' nauwelijks zijn te controleren en dat bijna niemand tevreden lijkt met het kwaliteitskeurmerk dat het civiel effect zou moeten zijn. Ze merkt vervolgens op dat indien de initiële juridische opleidingen en de post-initiële opleidingen elkaar niet vinden in het gezamenlijk vormgeven van civiel effect, 'de lasten' ter zake dan vooral bij de verschillende beroepsgroepen terecht komen. Dreigt dan niet het gevaar, zo vraagt ze retorisch, 'dat de kwaliteit van de advocatuur, rechterlijke macht of notariaat tot een onaanvaardbaar laag niveau terug loopt?' Ze vervolgt door te stellen: 'De rechtstatelijke zorg die hieraan ten grondslag ligt weegt wat mij betreft zwaar. Dit argument is van een andere orde en reikt verder dan het inrichten en waarborgen van goed universitair onderwijs. Dit is voor mij *de enige reden* om te pleiten voor het vormgeven van een civiel effect waarbij universitaire juridische opleidingen

en post-initiële beroepsopleidingen gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor het formuleren van minimale inhoudelijke eisen om toegang te krijgen tot de togaberoepen en die eisen waar te maken en dat te controleren.' (p. 89, cursivering door ons toegevoegd).

Paradoxaal genoeg liggen de argumenten om echt vernieuwend over het civiel effect na te denken in het preadvies van Elzinga zelf besloten

De rechtsstaat kan niet aan één partij worden toevertrouwd, en in ieder geval niet alleen aan de beroepsgroepen zelf. Dat is volgens de preadviseur dus de enige reden om het civiel effect in stand te houden! Het is een stevige stelling met nogal wat vooronderstellingen, en er zijn de nodige tegenargumenten te geven: civiel effect is een rem op echte onderwijskundige (en andere) innovatie (Elzinga geeft dat ook min of meer aan), een behoudende reflex van de rechtenfaculteiten zal aan het convenant niet vreemd zijn geweest (behoud van monopolie), en rechtsstatelijke kwaliteit, zoals Elzinga die verstaat (legaliteit), kan evengoed geremd worden door de vereisten van in ieder geval het huidige civiel effect. Bovendien kan de kennis over het recht ten behoeve van de beroepsprak-

tijk toch ook op andere manieren geborgd worden? Om maar één voorbeeld te geven: in Engeland kunnen ook wiskundigen, filologen, historici, etc. – mits extra juridische training door organisaties die los staan van de universiteit – advocaat worden (*solicitor of barrister*). Gaat de kwaliteit van de Engelse beroepsgroep ten onder? We wagen het te betwijfelen. Zou de Engelse aanpak de samenwerking tussen de disciplines, minstens zoals Elzinga dat voorstaat, kunnen bevorderen? Die kans is niet denkbeeldig. Elzinga lijkt een dergelijke optie te hebben overwogen, waar ze verwijst naar een opinieartikel in *NRC Handelsblad* waar een aantal advocaten iets als het Engelse model bepleit (p. 73). Daarmee liggen paradoxaal genoeg de argumenten om echt vernieuwend over het civiel effect na te denken in het preadvies van Elzinga zelf besloten. Het idee wordt echter snel terzijde geschoven. Hoe dan ook, wat ons betreft kan haar argumentatie om het civiel effect in stand te houden niet zelfstandig overeind blijven.

5. Tot besluit

Of de NJV er goed aan doet de preadviezen vooral kort en puntig te laten zijn, is voor discussie vatbaar: wat verloren gaat zijn uitgebreide en daardoor meer doorwrochte analyses, met argumentaties die een verscheidenheid aan visies aan bod laten komen. Die analyse en verscheidenheid misten we in ieder geval in het preadvies van Elzinga. Positief is dan weer dat er met alle preadviezen en eerdere inzichten nu een rijkdom aan materiaal ligt over de juridische opleiding, de *T-shaped lawyer* en de mogelijke rol van interdisciplinariteit in het onderwijs. De discussie zal voortgaan. We hopen zeer dat het niet bij discussiëren blijft, maar dat de inzichten en opvattingen de verantwoordelijken voor de verschillende juridische opleidingen weten te inspireren en aanzetten tot de wat ons betreft broodnodige onderwijsinnovatie. ●

15. Beoordelingskader accreditatiestelsel hoger onderwijs Nederland, september 2016, p. 15.

16. De drie manieren die we schetsen zijn ontleend aan het standaardwerk van Andrew Barry en Georgina Born, 'Interdisci-

plinarity: Reconfigurations of the Social and Natural Sciences', in A. Barry & G. Born (eds.) *Interdisciplinarity*, Routledge, 2013, p. 12-14. Zij onderscheiden de *integrative-synthesis mode*, *service-subordination mode* en *agonistic-antagonistic mode*.

17. Voetnoot 5, p. 63-64. Zie ook zijn observatie over interdisciplinariteit in onderzoek: *Grensverleggend. Kansen en belemmeringen voor interdisciplinair onderzoek*, Amsterdam, 2015, p. 10. www.knaw.nl/nl/actueel/publicaties/grensverleggend.

18. Barry & Born, voetnoot 16, p. 12. Elzinga laat zich tevens door Barry & Born inspireren.